

Валентина Іванівна Мірошніченко,

доктор педагогічних наук, доцент, начальник кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ДОСВІД СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті висвітлюються педагогічні умови та досвід сімейного виховання, роль сім'ї у виховному процесі. Автор зазначає, що сім'я виступає домінуючим інститутом у формуванні особистості дитини. Причому тільки та сім'я має позитивний вплив, що допомагає дитині відчувати себе рівноправним членом колективу, де її люблять, вона має у сім'ї права і обов'язки, до її потреб ставляться з розумінням. Педагогічними умовами сімейного виховання автор визначає: благополуччя сім'ї, спільна трудова діяльність батьків і дітей, грамотне використання вільного часу, активний здоровий відпочинок.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, педагогічні умови, принципи сімейного виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сім'я – одна з найдавніших форм спільності людей з часів первісного ладу. Це середовище формування та розвитку особистості, у ньому здійснюється соціальне відтворення населення та способу його життя.

Низка державних документів визначають роль сім'ї у вихованні дітей, підтверджують актуальність цієї проблеми, вказують на те, що сім'я є найважливішим соціальним інститутом суспільства, який виступає моделлю конкретного історичного періоду, його розвитку і відбиває його моральні та духовні суперечності, і відповідно через членів сім'ї впливає на його розвиток. У багатьох документах вказано, що на сьогодні необхідно створити належні соціально-економічні умови повноцінного і самодостатнього функціонування сім'ї та виховання дітей, формування культури сімейних стосунків, підвищення знань і відповідальності батьків за виховання дітей.

Не можна залишити без уваги і думки видатних вчених про роль найголовнішої соціальної інституції – сім'ї у вихованні дітей. Питанням сімейного виховання приділяли увагу такі педагоги-філософи, як давньогрецький мислитель Конфуцій, Песталоцці, Г. Сковорода, О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Оскільки інститут сім'ї досліджують різні науки, визначення поняття “сім'я” різняться між собою. Наприклад, економісти (С. Гудзинський, В. Куценко, О. Позняк) розглядають сім'ю, як невелику соціальну групу, клітину соціальної структури. В процесі функціонування і розвитку якої виявляється найбільш істотне в соціально-економічних відносинах. Юристи (І. Чеховська, Т. Шевцова, А. Яременко) більше уваги приділяють саме державній сімейній політиці, її сутності, принципам, функціям, напрямам реалізації, моделям. Психологи (В. Єрмаков, В. Заслуженюк, З. Кісарчук, В. Семиченко) розглядають сім'ю, як засновану на шлюбі або кровній спорідненості малу соціальну групу, члени якої взаємодіють задля задоволення своїх інтересів і потреб.

Вчені твердять, що в основному родина дає і повинна давати дитині родинну чуйність у формі особливої ніжності, яка є теплом душі й характеру. Розум і знання можна розвивати всюди, в тому числі, і в школі, але душевна теплота, чутливість (емоційність) плекаються тільки в родині.

Педагоги, зокрема Б. Ковбас та В. Костів розглядають сім'ю як динамічну малу соціальну групу людей, поєднаних спільністю проживання (чи тимчасовою відсутністю) і родинними відносинами (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення, опіка, свояцтво), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та біологічних потреб, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю [1, с. 12].

Водночас, А. Антонов та В. Медков вважають, що сім'я – це заснована на загальносімейній діяльності спільність людей, пов'язаних узами по дружності – батьківства – родичівства, яка відтворює населення, забезпечує спадковість

сімейних поколінь, а також здійснює соціалізацію дітей і підтримує життєдіяльність членів сім'ї [2, с. 66]. Т. Кравченко [3, с. 111] слушно зауважує, що відношення “подружність – батьківство – родичівство”, запропоноване цими дослідниками, передбачає певне утворення, сталість якого зумовлена зазначеними характеристиками, внутрішніми сімейними зв'язками. В ієрархії функцій сім'ї та за інтегральним показником сімейного способу життя, на їхню думку, провідне місце посідає дітонародження (потреба в дітях), що доповнюється вихованням дітей.

Метою статті є висвітлення педагогічних умов та досвіду сімейного виховання, ролі сім'ї у виховному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи соціалізацію дітей у взаємодії сім'ї і школи, Т. Кравченко доходить висновку, що для розуміння сутності життєдіяльності сім'ї і її впливу на соціалізацію дитини важливе значення має розгляд її як соціального інституту (наявність певних соціальних норм, санкцій, зразків поведінки, прав та обов'язків, що регулюють відносини між подружжям, батьками і дітьми), соціальної групи (базування на шлюбі чи кровній спорідненості, спільності побуту, взаємній відповідальності і взаємодопомозі) і системи (взаємозалежність між її членами; нон сумарність; ієрархічність; наявність сімейних меж; специфічність внутрішньо сімейних процесів; динамічність, здатність до розвитку та самоорганізації; діалектика гомеостазу і розвитку; наявність певної рольової структури) [3, с. 176]. Серед факторів, які впливають на соціалізацію дитини авторка виокремлює сімейне виховання та стиль його реалізації.

Під сімейним вихованням Т. Кравченко розуміє не тільки цілеспрямований виховний вплив батьків на дитину, а й усю систему внутрішньо сімейних відносин, за якої в дитини формуються ціннісні орієнтації, комплекс потреб, інтересів і звичок, типів соціальної поведінки [3, с. 120].

Виховання дітей у сім'ї є складним і суперечливим процесом, на який впливають різні фактори: матеріально-економічна забезпеченість, соціальний

стан і рівень освіти батьків, місце проживання (місто, село), звичаї і традиції в родині, кількість членів родини, ставлення до дітей тощо.

Мету сімейного виховання розуміють як формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості, вироблення в неї таких якостей, що допоможуть гідно перебороти труднощі й перешкоди, що трапляються на життєвому шляху. Відтак, до завдань сімейного виховання науковці відносять: розвиток інтелекту і творчих здібностей дітей, первинного досвіду трудової діяльності, виховання моральних і естетичних якостей особистості дитини, його емоційної культури, створення умов для забезпечення фізичного здоров'я дітей [4, с. 92]. Рішення цих завдань, як свідчать результати аналізу наукових праць, можливе за умови реалізації таких принципів:

гуманність і милосердя до дитини;

відкритість і довірливість відносин з дітьми;

залучення дітей до життєдіяльності родини як її повноправних учасників;

оптимістичність взаємин у родині;

послідовність у своїх вимогах (не вимагати неможливого);

надання посильної допомоги дитині, готовність відповідати на її запитання;

заборона фізичних покарань (Л. Столяренко, С. Самигін) [4, с. 93].

Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення у ній належних умов. Соціальні трансформації останніх десятиліть призвели до збідніння значної частини сімей, збільшення робочої зайнятості її дорослих членів, обмеження матеріальних можливостей багатьох сімей. Наслідком цього є тривожна атмосфера в домі, зростання конфліктності у взаємовідносинах, прояви жорстокості стосовно дітей. Постійна напруга в таких сім'ях призводить до неврозів та інших хвороб дітей. Часті покарання, окрики з боку батьків примушують дитину думати, що її не люблять, що вона нікому не потрібна. Це створює емоційний дискомфорт у душі дитини [5].

Основна умова сімейного виховання – благополуччя сім'ї, міцний фундамент сім'ї, що базується на її непорушному авторитеті, подружній

вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському покликанні жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища, забезпеченні на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя [6, с. 366]. М. Фіцула справедливо звертає увагу, що успіх сімейного виховання значною мірою залежить від організації домашнього побуту, традицій сімейного життя: порядку в сімейному господарстві, залучення дітей до бюджету сім'ї, загального режиму дня, визначення для кожного робочого місця, дотримання певних сімейних правил (кожна річ має своє місце, прийшов з прогулянки – вимий руки тощо) [6, с. 367].

Важливою умовою сімейного виховання є спільна трудова діяльність батьків і дітей. Наприклад, щороку напередодні якогось свята (Великдень, день народження когось із сім'ї) може стати сімейною традицією посадити дерево біля будинку, або в мікрорайоні. Спільна праця згуртовує сім'ю, розвиває почуття відповідальності, самостійності, формує активне громадянське ставлення до навколишнього довкілля. Виховний вплив таких заходів сильніший, ніж словесні повчання. Діти повинні мати і конкретні повсякденні обов'язки в сім'ї (доглядати за кімнатними рослинами, за домашніми тваринами, за порядком у своїй кімнаті та на книжкових полицях тощо). Головне, щоб дитина робила це не примусово, а була змотивована бажанням “докласти свою добру справу у сімейну скарбничку”. Сімейні тяготи, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводять до розриву внутрішньо сімейних зв'язків, обмежують можливість батьків і дітей разом проводити дозвілля і відпочинок.

Ще однією умовою сімейного виховання є грамотне використання вільного часу. На думку Ю. Клочан, важливою складовою сімейного життя є дозвілля (вільний час). У структурі вільного часу виокремлюють активну творчу діяльність; навчання, самоосвіту; культурне (духовне) споживання; спорт; аматорські заняття, ігри з дітьми; спілкування з іншими людьми. Дослідниця звертає увагу на суттєву різницю між дозвіллям і відпочинком,

оскільки останнє передбачає стан спокою, іншу діяльність, яка знімає стомлення, як от сон [7].

До видів дозвіллєвих занять вчені відносять:

індивідуальне використання культури (читання газет, журналів, книг, прослуховування радіо, перегляд телепередач);

публічно-видовищне використання культури (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, закладів культури);

спілкування (з друзями, родичами, близькими, сусідами);

спорт і фізичні заняття (заняття окремими видами спорту, ранкова та вечірня гімнастика);

заняття розваги та ігри, які знімають розумове і фізичне напруження, сприяють розвитку особистості, її духовному збагаченню, створенню доброго настрою (гуртки та клуби за інтересами, дискотеки, вечори відпочинку, туристичні походи та поїздки);

пасивний відпочинок (прогулянки без певної мети, спокій, зміна напруженості врівноваженістю тощо) [8]. Дуже важливим є проводити дозвілля в сімейному колі, щоб дитина відчувала себе важливішою для батьків, ніж їх робота, щоб налагоджувався емоційний зв'язок батьків і дітей. Навряд чи дитині сподобається урочистий сімейний обід. Але якщо його провести в саду біля дому, або в гаражі, з використанням відповідних декорацій, чи запросити друзів дитини. Такий обід запам'ятається. А якщо помінятися ролями. Перед обідом сказати: "Сьогодні головний за столом – ти. Сідай на моє місце. Будемо їсти, що ти скажеш". Дитина відчує і усвідомить відповідальність.

Звичайно, що умовою сімейного виховання є активний здоровий відпочинок, зокрема сімейна риболовля, полювання, турпоходи, туризм тощо. Таке проведення вільного часу сприяє зміцненню сімейних стосунків, адже дозволяє батькам і дітям емоційно пережити якусь пригоду, помилуватися природною красою та культурною естетикою, збагатитися життєво необхідними навичками, поспілкуватися з цікавими людьми [7].

До здорового відпочинку можна віднести сімейну гру, яка є ефективним засобом соціалізації дітей та розвитку подружніх відносин. Водночас, гра виховує у дітей відповідальне ставлення до певних речей, наприклад свого здоров'я; культивує розуміння обов'язку допомагати в майбутньому своїм літнім батькам та родичам; розвиває у дітей самостійність, вміння прийняти рішення, відстояти власну позицію; розвиває довіру серед членів сім'ї. Т. Поніманська виокремлює такі види творчих ігор: режисерські (індивідуальні і спільні), сюжетно-рольові, театралізовані (ігри на теми літературних творів), будівельно-конструкційні. Адже саме творчі ігри є такими, які придумує сама особистість, відображаючи в них враження від пізнання навколишнього світу [8]. Причому залучати дітей до сімейних ігор потрібно з самого ранніх років життя. Так, римські католики керувалися правилом: “Приводьте дитину в церкву поки її не виповнилося семи років”. І на це є причина: перші сім років життя (особливо – перші три роки) дійсно є вирішальними у формування особистості дитини. Також підлітковий вік – одинадцять–дванадцять років. Дитина потребує уваги батьків так само, як у семирічному віці. Дитині (підлітку) буде приємно, коли ви запросите його товаришів пограти у шахи чи у футбол разом з вами, візьмете їх у сімейний похід тощо. Головне – знати коло товаришів своєї дитини, коло її неформального спілкування, сповідувані нею ідеали, пріоритетні життєві орієнтири.

Сім'я виступає домінуючим інститутом у формуванні особистості дитини. Причому тільки та сім'я має позитивний вплив, що допомагає дитині відчувати себе рівноправним членом колективу, де її люблять, вона має у сім'ї права і обов'язки, до її потреб ставляться з розумінням. Саме в таких сім'ях діти найбільше цінують поради і допомогу батьків, наслідують їх особистий приклад. У нормальній сімейній обстановці дитина виростає доброзичливою, гуманною, спокійною, здатною до співчуття, оптимістичною, добрим товаришем, з почуттям гумору, має тверді етичні правила.

Висновок та перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку. Отже, сімейне виховання реалізує потреби, формує цінності, мотиви

поведінки особистості. Воно є безальтернативним у перші роки життя дитини. З перших днів дитина засвоює емоційну атмосферу сім'ї. В сім'ї дитина одержує основи фізичного, морального і трудового виховання. Не знижується вплив і в наступні роки. Тут доречно згадати твердження ще Ж.-Ж. Руссо, що кожен наступний вихователь впливає на дитину менше, ніж попередній [4, с. 92]. А цими попередніми і є батьки. Сім'я – це великий скарб. Вона дає дитині путівку у життя. Результатом сімейного виховання є якість і успіх дорослого життя.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми – досвіду та педагогічних умов сімейного виховання. Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути: визначення завдань, змісту, обґрунтування форм і методів сімейного виховання, адекватних сучасному стану суспільного розвитку, освітній стратегії України XXI століття; аналіз напрямків сімейного виховання.

Список використаної літератури

1. Ковбас, Б. Родинна педагогіка: у 3т./ Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ : Плай. – Т.1 : Основи родинних взаємовідносин, 2002. – 288 с.
2. Антонов, А. Социология семи: учеб. для студ. вузов и обучающихся по спец. “Социология” / А. И. Антонов, В. М. Медков и др. – М. Изд-во МГУ, 1996. – 302с.
3. Кравченко, Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.
4. Педагогіка в запитаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. В. Кондратова, О. А. Пермяков, Н. І. Зеленкова, Г. Ю. Лаврешина. – К. : Знання, 2006. – 252 с.
5. Сьомкіна, І. С. Особливості впливу неблагополучної сім'ї на соціалізацію дитини / І. С. Сьомкіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія : педагогічні науки. – Луганськ, 2011. – Ч. II. – № 4 (215). – С. 74–85.
6. Фіцула, М. Педагогіка: навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 528 с.
7. Клочан, Ю. В. Анімація сімейного дозвілля як акмеологічна засада сімейного життя / Ю. В. Клочан // Вісник Луганського національного університету імені Тараса

Шевченка. – Серія : педагогічні науки. – Луганськ, 2011. – Ч. II. – № 4 (215). – С. 53–57.

8. Культура досуга / В. М. Пича, И. В. Бестужев-Лада, В. М. Димов. – К. : Академ Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : навч. посібник / Т. Поніманська. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 6.05.2015.

Мирошниченко В. И. Педагогические условия и опыт семейного воспитания

В статье освещаются педагогические условия и опыт семейного воспитания, роль семьи в воспитательном процессе. Автор отмечает, что семья выступает доминирующим институтом в формировании личности ребенка. Причем только и семья имеет положительное влияние, что помогает ребенку чувствовать себя равноправным членом коллектива, где его любят, он имеет права и обязанности, к его потребностям относятся с пониманием. Педагогическими условиями семейного воспитания автор определяет: благополучие семьи, совместная трудовая деятельность родителей и детей, грамотное использование свободного времени, активный здоровый отдых.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, педагогические условия, принципы семейного воспитания.

Miroshnichenko V. I. Pedagogical conditions and experience of family education

The article highlights the pedagogical conditions and experience of family education, the role of the family in the process of upbringing.

The author notes that the family acts as the dominant institution in the formation of the child's personality. Moreover only family has a positive influence, which helps the child to feel an equal member of the community, where he or she is loved, he or she has family rights and responsibilities, his or her needs are treated with understanding. In such families children value the pieces of advice and parents' help most, they follow their parents' personal example. In a normal family environment a child grows up benevolent, humane, calm, capable of compassion, optimistic, friendly, with a sense of humor and with rigid ethical rules.

The article deals with the fact that the upbringing of the children in the family is a difficult and controversial process, which is influenced by various factors: material and economic security, social status and parents' educational level, place of residence (city, village), family customs and traditions, the number of family members, attitude to children, etc.

The author reveals the purpose and the tasks of family education. The fact that the family education realizes needs, forms values and motives of the person's behavior is emphasized. The quality and success of an adult life is the result of family education.

Among pedagogical conditions of family education the author defines: family welfare, common activities of parents and children, reasonable free time spending, active and healthy recreation.

Keywords: *family, family education, pedagogical conditions, family education principles.*